

EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ŞEYH MÜFİD'İN İMAMET ANLAYIŞI

Habib KARTALOĞLU*

Öz

Başarısını bir anlamda Büveyhî iktidarına borçlu olan Şeyh Müfid, akla dayalı Şiî kelamın oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Ortaya koyduğu eserlerinde inanç esası olarak kabul edilen hususları rivayet merkezli bir anlayıştan ziyade akıl ekseninde izah etmeye çalışmıştır. *Evâilü'l-makâlât* adlı eserinde de bu akîl tutumunu devam ettirmiş ve kendine ait kelamî görüşleri detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. İmamet meselesini eserlerinin ana teması yapan Müfid, konunun izahında sadece imamlardan gelen haberlerle yetinmemiş akîl metotları da kullanmak suretiyle meseleye açıklık getirmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Müfid, Evâilü'l-Makâlât, İmâmet

In the context of his work *Awa'il al-maqâlât*: Shaikh al-Mufid's view of Imamate

Abstract

Shaikh al-Mufid, who owe's his success mainly to the Buwayhi authority, is a key figure in the formation of speculative Shi'î theology. In his works, he tried to establish the creed on the basis of reasoning rather than literal understanding (*Akhbari*). In his work, *Awa'il al-maqâlât*, he followed this principal and analyzed his personal views in detail. On the problem of imamate which is the main theme of his works, he not only relied on traditions (*akhbar*) transmitted from the imams but also used rational methods.

Keywords: Shaikh al-Mufid, *Awa'il al-maqâlât*, The İmâmete

Giriş

Şeyh Müfid lakabıyla meşhur olan Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed en-Nu'man el-Hârisî el-Bağdâdî, 336/948 yılında dünyaya gelmiş olup 413/1022 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. İlk eğitimini babasından alan Şeyh Müfid, asıl eğitimini erken yaşta geldiği Bağdat'ta tamamlamıştır. Hocaları arasında Kum ekolüne mensup ilk dönem ahbârî düşüncenin temsilcileri olarak niteleyebileceğimiz Şeyh Saduk Muhammed b. Ali İbn Babeveyh (ö.381/991) ve Ebu'l-Kâsım Ca'fer İbn Kuleveyh (ö.368/978) gibi âlimlerin yanı sıra usûlî düşüncenin öncüsü sayılabilecek Ebû Ali Muhammed b. Ahmed İbnü'l-Cüneyd de (ö.381/991) vardır. Diğer taraftan farklı ekollere mensup âlimlerden de ders aldığından dolayı meseleleri farklı açılardan değerlendirebilme imkânı elde etmiştir.¹ Bağdat Mu'tezilesi ile geleneksel İmâmî

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı (hkartaloglu@sakarya.edu.tr)

1 Halil İbrahim Bulut, "Şeyh Müfid ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Akîleşmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, IX, sayı: 1, s. 182.

düşüncenin sentezi neticesinde² oluşturduğu kelimeler metodu sayesinde Şeyh Müfid, bir taraftan Şîî-USûlî düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlarken diğer taraftan da hadis merkezli geleneksel Kum ekolünün zayıflamasının yolunu açmıştır.³ Başlatmış olduğu usûlî düşünce kendisinden öncekilere göre akla daha fazla önem atfeden öğrencisi Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyin eş-Şerif el-Murtazâ (ö.436/1044) ile birlikte daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Hatta öncülüğünü yapmış olduğu bu düşünce sistemi, Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö.1033/1624) ile yeniden sistemleşen ve yaklaşık iki yüz yıl kadar hüküm süren Ahbârî anlayışın⁴ aksine varlığını ve hâkimiyetini günümüze kadar devam ettirmiştir.

“Şîî asrı”⁵ olarak nitelendirilebilecek bir dönemde yaşayan Şeyh Müfid, Büveyhî hanedanlığı sayesinde hem fikirlerini daha serbestçe ortaya koyabilmiş hem de Şîî-İmâmîler’in liderliğini üstlenmiştir.⁶ Öğrenci yetiştirmenin yanı sıra eser telifine de ayrı bir önem veren Şeyh Müfid, mezhebî inancını izah etmek veya savunmak maksadıyla muhtelif hacimlerde iki yüz kadar eser telif etmiştir. Eserlerini bu açıdan değerlendirdiğimizde bir taraftan Mu'tezile, Eş'ariyye, Muhakkime gibi İslam fırkalarına karşı Şîî inançlarını savunurken diğer taraftan da İmâmîyye'nin Zeydiyye, Vâkıfiyye, İsmâiliyye ve Gulat gibi Şîî fırkalardan farklı olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.⁷ Hatta Şîî-İmâmîyye'yi diğer İslâmî ekollerden ayıran imamet meselesini eserlerinin ana teması yapmıştır.

Erken dönemde telif ettiği eserlerinde özellikle de imamların hayatlarına dair yazdığı *el-İrşâd'* ta ahbar merkezli bir tutum sergileyen Şeyh Müfid, sonraki dönemlerde kaleme almış olduğu eserlerinde daha akılcı bir yaklaşım ortaya koymuştur. *Evâilü'l-makâlât fi mezâhibi'l-muhtarât*⁸ adlı eserinde de bu

- 2 Martin J. McDermott, *The Theology of Al-Shaikh Al-Mufid*, Beyrut: Dâru'l-Maşrûk, 1978, s. 395.
- 3 Mazlum Uyar, “Akla Dayalı Şîî Kelâmının Oluşmasında Mu'tezilenin Rolü ve Şeyh Müfid”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2000, XIII, sayı: 1, s. 101.
- 4 Muhammed el-Esterâbâdî'nin görüşleri ve yeniden sistemleşen Ahbârî anlayış hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Robert Gleave, *Scripturalist Islam, the History and Doctrines of the Akhbârî Shi'î School*, Leiden: E. J. Brill, 2007, s. 31-140.
- 5 Marshall G.S. Hodgson, *İslamın Serüveni*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, II, s. 38; Ahmet Güner, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 1999, s. 3; Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şîîlik*, Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003, s. 97.
- 6 İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk., Rıza Teceddüd, Tahrân: 1971, s. 226.
- 7 Halil İbrahim Bulut, *Şeyh Müfid ve Şîî'ada Usûlî Farklılaşma Süreci*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005, s. 330.
- 8 Eserin ne zaman telif edilmiş olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte müellif, eserin başında “eş-Şerif en-Nakîb” diye nitelendirdiği fakat ismini zikretmediği bir kimse için dua ve niyazda bulunmaktadır. Zencânî bu nitelendirmeye kast edilen kişinin Bağdat'ta Ali oğullarının nakibi olan eş-Şerif er-Radî olduğunu söylemektedir. (Fadlullâh ez-Zencânî, *Ta'likât 'alâ Evâilü'l-Makâlât*, (Silsiletü Müellefâtü's-Şeyh el-Müfid içinde), Beyrut,

aklî tutumunu devam ettirmiş kendine ait kelâmî görüşleri detaylı bir şekilde ele almıştır.⁹ Bundan dolayı dört bölümden oluşan bu son eseri, başta imâmet meselesi olmak üzere inanç esasları ve kelâm ilminin detay konularına dair Şeyh Müfid'in görüşlerini tespit açısından büyük önemi haizdir.¹⁰

Şîî anlayışta iman esaslarından biri olarak kabul edilen imâmet, dinin en temel unsurudur. Diğer bir ifadeyle bir kişinin nihai saadete ulaşması veya cehennem azabından kurtulması imamı tanınmasına bağlıdır. Dolayısıyla Şîî-İmâmiyye açısından böylesine önemli olan bir meseleyi Şeyh Müfid'in liderliğinde şekillenmeye başlamış olan Usûlî anlayış ekseninde ele almak yerinde olacaktır. Çünkü Usûlî anlayış, Şîî-İmâmiyye'nin temel meselelerine sadece ahbar merkezli bir izah yerine ahbar-akıl ekseninde yahut sadece aklın önderliğinde açıklamalar getirmiştir. Bu itibarla makalemizde *Evâilü'l-makâlât* adlı eseri bağlamında Şeyh Müfid'in imamet meselesini ele alışı ve izah edişi incelenecektir. Ancak konu belirtilen eserle sınırlandırılmış olmakla beraber ele alınan meselenin daha iyi anlaşılması veya ilgili eserde yeterli bilgiler olmaması durumunda müellifin diğer eserlerinden yararlanma yoluna gidilecektir.

1. İmâmet

1.1. Bir İnanç Esası Olarak İmâmet

İslam tarihi boyunca Müslümanların üzerinde en çok durduğu ve getirdikleri farklı bakış açıları neticesinde de farklı grup ve fırkaların tezahür ettiği en önemli meselelerin başında imamet/hilafet meselesi gelmektedir.¹¹ Müslümanlar Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmek

---

1993/1414, IV, s. 143) Zencânî'nin bu bilgisi doğru kabul edildiğinde eserin h. 396-406 yılları arasında telif edilmiş olması gerekir. Çünkü Şerif er-Radî, Ali oğullarının nakibi olarak belirtilen tarihlerde nakiplik görevini üstlenmiştir. Buradan hareketle eserin müellifin ömrünün sonlarına doğru telif etmiş olduğu eserlerden biri olduğu tespitinde bulunmak mümkündür. Dolayısıyla eser müellifin nihai görüşleri yansıtmaması açısından son derece öneme sahiptir.

9 I.K.A., Howard, *"Shi'i Theological Literature"*, Religion, Learning and Science in the Abbasid Period, (ed. M. J. L. Young vd.), Cambridge: 1990, s. 32; Ayrıca bkz., I. K.A. Howard, *"Şîî Kelâm Edebiyatı"*, çev. M. Ali Büyükkara, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, cilt: II, sayı: 22, 23, 24, s. 223.

10 Eser hakkında detaylı bilgi için bkz., Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'man İbnü'l-Muallim el-Ukberî el-Bağdâdî, *Evâilü'l-makâlât, fi'l-mezâhibi'l-muhtârât*, nşr., İbrahim el-Ensari, (*Silsiletü müellefâtî's-Şeyh el-Müfid* içinde), VI, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414, s. 5-32; Mustafa, Öz, *"Evâilü'l-Makâlât"*, *DİA*, XI, s. 514-515.

11 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-musallîn*, I-II, nşr., Ne'im Hüseyin Zerzûr, Beyrut: Mektebetü'l 'Asriyye, 2009/1430, s. 21; Muhammed Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 8. Baskı, 2001, s. 31-32.

suretiyle karşılaşılan probleme geçici çözüm bulmuş olmalarına rağmen¹² tarihi süreç içerisinde bu problem Müslümanların siyaseten farklılaşmalarına zemin hazırlamıştır.

İmâmet tartışmaları ekseninde kendisini diğer fırkaların bakış açılarına nazaran çok daha farklı bir konuma yerleştiren Şii-İmâmiyye, din-devlet/siyaset ilişkileri bağlamında imamet meselesine ontolojik bir boyut yüklemek suretiyle hemen hemen her alanda Hz. Ali ve soyunun merkezde olduğu bir imamet nazariyesi inşa etmiştir.¹³ Nitekim Şeyh Müfîd de konuyu bu açıdan ele almakta ve imâmı şu şekilde tanımlamaktadır: “İmâm, Peygamberi temsilen din ve dünya işlerinde umumun liderliği kendisinde olan kimsedir.”¹⁴ Ona göre imamlar Hz. Peygamber’in görevini üstlenmiş kişiler olduğundan onları kabul etmek ve onlara itaat etmek Allah’a itaatin farzlarındandır.¹⁵ Bu itibarla Hz. Peygamber’den sonra onun makamını temsil eden Âl-i Beyt’ten gelen on iki imamı kabul etmeyenler, cehennemde ebedî olarak kalmayı hak etmiş ve dalâlete düşmüş kişilerdir.¹⁶ Yine aynı şekilde Müfîd, Hz. Peygamberin makamına İmam Ali’nin geçmesini geciktirerek Emîru’l-Mü’minîn önüne geçenlerin de dalâlete düşmüş fasıklar oldukları noktasında İmâmiyye ve Zeydiyye’nin ittifak ettiklerini söylemektedir. Hatta ona göre, bu kişiler İmam Ali’nin imamet makamına geçmesini geciktirdikleri için zalim ve asidirler ve zulümlerinden dolayı da ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.¹⁷

İmam Ali ile savaşanların durumuna da değinen Müfîd, ahdi bozan ve zulmeden Basra ve Şam ehlinde olanların onunla savaştıklarından dolayı lanetlendiklerini, dalâlete düştüklerini ve bunun sonucunda da ebedî olarak cehennemde kalacakları hususunda İmâmiyye arasında ittifak olduğunu söylemektedir.¹⁸ Ayrıca o, bir yerin iman veya küfür beldesi olması açısından belirleyici ölçüt olarak Âl-i Muhammed’in imametini inanmayı koymaktadır. Nitekim Müfîd, bir yerin dinî açıdan nitelendirilmesi meselesini şu şekilde açıklamaktadır: “Derim ki dâr konusundaki hüküm dârdaki galip olan şeye göredir. Küfrün galip olduğu her yer dâr-ı küfürdür. İmanın galip olduğu her yer ise dâr-ı imandır. Yine iman değil de İslâm’ın galip olduğu

12 Hasan Onat, “Şii İmâmet (Kuleynî, Kummî ve Tûsî’nin Görüşleri Çerçevesinde)”, *AÜİFD*, 1992, XXXII, s. 90.

13 Hanefî Şahin, “Şerif el-Murtazâ’nın Hükümet Adına Çalışma Risâlesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: II, sayı: 3, s. 317.

14 Şeyh Müfîd, *en-Nüketü’l-i’tikâdiyye*, nşr., Rıza el-Muhtârî, (*Silsiletü Müellefâtî’ş-Şeyh el-Müfîd* içinde), X, Beyrut: Dâru’l-Müfîd, 1993/1414, s. 39.

15 Şeyh Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, s. 44.

16 Şeyh Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, s. 44.

17 Şeyh Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, s. 41-42.

18 Şeyh Müfîd, *Evâilü’l-makâlât*, s. 42.

her yer ise dâr-ı İslâm'dır. Allah cenneti vasıflandırırken şöyle buyurmuştur: ...Müttakilerin yurdu ne güzeldir.¹⁹ Orada çocuklar ve deliler olmuş olsa bile. Yine Allah Teâlâ cehennemi vasıflandırırken de şöyle buyurmaktadır: ...Size fâsıkların diyarını göstereceğim."²⁰ Orada Allaha itaat eden melekler olmuş olsa bile. Allah her iki dâr konusunda galip olana göre hüküm vermiştir. Derim ki Kelime-i şehadet, beş vakit namaz, Ramazan orucu, zekât ve beyti-harama hac ibadeti inancının zahir olduğu ancak orada Âl-i Muhammed'in imametine inanma inancının zahir olmadığını belirttiğim İslâm ülkelerinden her hangi bir bölge, dâr-ı iman olmayıp dâr-ı İslâm'dır. Halkı ister az olsun ister çok olsun İslam ülkesinin her hangi bir bölgesinde hem İslam şeraiti hem de imamet inancı açıkça varsa orası hem dâr-ı İslâm hem de dâr-ı imandır."²¹

1.2. İmâmîtin Gerekliliği

Şî-İmâmîyye göre imâmîtin, nübüvvetin devamı olarak telakki edildiğinden imâmîtin anlayışı ayrı bir önemi haizdir. Hatta nübüvvet-imamet ilişkisinden hareketle imam, Peygambere vekâleten dinî ve dünyevî meselelerde toplumun liderliği kendine ait olan kişi olarak tanımlanmaktadır.²² Bu itibarla Şî-İmâmîyye, peygamber göndermesinin Allah'ın hikmetinin gereği olarak zorunlu gördüğü gibi imam tayin etmesinin de bu minvalde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²³

Şî-İmâmî literatürde İmamların yeryüzündeki hüccetler olduğu ve her dönemde mutlak surette bir imamın bulunması gerektiğine dair çok sayıda rivayet bulunmasına rağmen,²⁴ Şeyh Müfid sadece bunlarla yetinmemekte, meseleyi lütuf ve maslahat anlayışı çerçevesinde akli olarak da temellendirmeye çalışmaktadır. Lütfu "teklifle sorumlu olan kişinin kendisiyle itaate yakın olduğu ve günahlardan uzak durduğu şey"²⁵ olarak tanımlayan Şeyh Müfid, *lütuf* ve *aslah* prensibini şu şekilde izah etmiştir: "Allah, mükellef oldukları müddetçe din ve dünyaları konusunda kulları için aslah/en hayırlı olan şeyleri yapar ve onların salahını ve menfaatlerini dikkate alır. Şüphesiz Allah zengin kıldığı bir kimse hakkında tedbir hususunda aslah olanı yapmıştır. Aynı şekilde O'nun fakir kıldığı, iyileştirdiği ve hasta yaptığı kimse-

19 en-Nahl, 16/30.

20 el-A'raf, 7/145.

21 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 94.

22 Şeyh Müfid, *en-Nüketü'l-İ'tikâdiyye*, s. 39; Nasîruddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, "İmâmîtin Risâlesi", çev. Hasan Onat, *AÜİFD.*, XXXV, s. 181-182.

23 Bulut, *Farklılaşma Süreci*, s. 261.

24 Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *Usûlü'l-kâfi*, Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 2007, I, 103-104; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ferrûh Saffâr, *Besâîrü'l-derecât fi fezâil-i Muhammed*, thk., Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, Kum: trs, II, 867-872.

25 Şeyh Müfid, *en-Nüketü'l-İ'tikâdiyye*, s. 34-35.

ler hakkındaki söz de böyledir. Lütuf prensibini kabul edenlerin lütuf açısından gerekli gördükleri şey, ancak cömertlik ve kerem açısından Allah'a vaciptir. Yoksa (Mu'tezile'nin) iddia ettiği gibi, adâletin bunu gerektirmesi ve yapmadığı takdirde zalim olması açısından değildir."²⁶ Mu'tezilî düşüncenin aksine lütuf yönünden gerekli olan şeyleri kerem ve cömertlik açısından Allah'a vacip gören Müfid, nübüvvetin olduğu gibi imametın de Allah'ın bir lütfu olduğunu söylemektedir.²⁷ Dolayısıyla imametın bir kimseye verilmesi imametın verildiği kişinin akıbetının yüceliğini bildiği, hikmet konusunda imameti gerektiren özellikler o kişide toplandığı için Allah Teâlâ'dan bir lütuftur. Allah, kulların uymaları gereken kuralları açıklayacak ve onlara rehberlik edecek bir peygamber göndermek suretiyle lütufta bulunmuşsa aynı şekilde imamları tayin etmek suretiyle de lütuf ve keremini devam ettirmiştir.

Şeyh Müfid'in imameti lütufla ilişkilendiren bu yaklaşımı öğrencisi Şerif el-Murtazâ tarafından sürdürülmüştür. O, imametın gerekliliğini sosyal düzenin sağlanması açısından ele almakta ve konuyu şu şekilde açıklamaktadır: "Bize göre imamet, dinde bir lütuftur. Zira insanlar ne zaman reislerden, işlerini ve siyasetlerini düzenleme konusunda kendisine sığınan bir kişiden yoksun olduklarında, onların halleri zorlaşır; hayatları kederli olur; aralarında kötü fiiller yaygınlaşır; zulüm ve isyan ortaya çıkar. Ne zaman da reis veya reisleri bulunursa insanlar onlara başvurmak suretiyle işlerinde salaha daha yakın ve fesattan daha uzak olurlar. Bu durum, bütün belde, zaman ve durumlar için geçerlidir. Böylece reislerin varlığı, bizim düşündüğümüz şekilde lütuftur."²⁸

2. İmamın Özellikleri

2.1. Nass ile Tayin

Şî'î-İmâmî düşüncede imâmet inancını temellendirmek için öne sürülen delillerin en ayırt edici ve belirleyicisi "nass ile tayin" düşüncesidir. Bu düşünce en efdal, en bilgili, en cesaretli ve yanılmalardan arınmış olmak gibi üstün niteliklere sahip masum bir kişinin Allah tarafından atanması iddiasına dayanmaktadır.²⁹ Şî'î-İmâmîyye arasında böyle bir fikrin ilk defa kim tarafından ortaya atıldığını tespit etmek zor olsa da Ca'fer es-Sâdık'ın vefatına kadar henüz tam anlamıyla nass ile tayin fikrinin gelişmediğini söylemek mümkündür. Hatta Ca'fer es-Sâdık'ın vefatının ardından ortaya çıkan du-

26 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 59.

27 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 42.

28 Şerif el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin el-Musevî eş-Şâfi fi'l-İmâme, nşr., Abdu'z-Zehra el-Hatib, Tahran: Müessesetü's-Sâdık, 1424/2004, I, 47.

29 Metin Bozan, *İmâmîyye'nin İmâmet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, İstanbul: İsam Yayınları, 2009, s. 119.

rum göz önüne alındığında o dönemde bile bu fikrin benimsendiğini söylemek oldukça güçtür. Çünkü Ca'fer es-Sadık'tan sonra onun imâmetini kabul edenler arasında küçük bir grup hariç imâmetin İmam Ca'fer'in büyük oğlu Abdullah b. Ca'fer el-Eftah'ın hakkı olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Abdullah'ın imameti için öne sürülen gerekçedir. Bu hususta belirleyici kıstas, nass ile tayin fikrinden ziyade, Ca'fer es-Sâdık'ın yaşayan çocukları arasında Abdullah'ın yaşça en büyük olması sebebiyle Abdullah'ın babasının yerini alması gerektiği fikridir.³⁰ Buradan hareketle denilebilir ki muhtemelen efdaliyet düşüncesinin tabi bir sonucu olan nass ile tayin fikri,³¹ bir anlamda Ca'fer es-Sadık'tan sonra ortaya çıkan imamete kimin geçeceği karmaşasını düzenlemek, imametın diğer kardeşlere geçmeyeceğinin teorik alt yapısını hazırlamak ve böylece de Musa el-Kâzım'ın imâmetini ispata yöneliktir.³² Bu açıdan en erken ikinci asrın son çeyreğinde şekillenmeye başlamış olması düşünülen nass ile tayin düşüncesi, en geç üçüncü asrın ortalarına kadar olan süreçte İmâmi toplum içerisinde yaygınlık kazanmış ve benimsenmiş olmalıdır.³³

Yukarıda belirtildiği gibi hicri üçüncü asırdan sonra imamın nass ile tayin olması gerekliliği hususunun Şiî-İmâmi toplum tarafından kabul görmesinin ardından, cevabı aranmaya çalışılan bir diğer mesele, nass ile tayin olan imamın kimliği konusudur. Hz. Peygamber'den sonra imametın Ali, Hasan, Hüseyin ve Hüseyin'in çocuklarında devam ederek sayılarının on iki olduğunu söyleyen Müfîd,³⁴ bir anlamda nass ile tayin olan imamların bunlar olduğunu söylemektedir. Nitekim o, Hz. Peygamber'in hayatta iken Hz. Ali'yi kendi yerine halef tayin ettiğini ve vefatından sonra imam olduğuna dair nass olduğunu söylemektedir. Ayrıca da Müfîd, İmam Ali'de olduğu gibi Hasan, Hüseyin ve Ali b. Hüseyin'in de Hz. Peygamber tarafından nass ile tayin edildikleri hususunda İmâmiyye'nin üzerinde ittifak ettiği hususlar arasında zikretmektedir.³⁵ Burada dikkat çeken husus Hz. Peygamber tarafından nass ile tayin edilenleri sayarken Müfîd'in özellikle Ali b. Hüseyin'i de zikretmiş olmasıdır. Muhtemelen bunun nedeni imametın Hasan'ın çocuklarında da devam edebilir anlayışının önüne geçmektir.

Efdal, bilgili, cömert, cesaret gibi üstün sıfatlara haiz bir kişinin imam olması gerektiğini söyleyen Müfîd, imametın nass ile tayin yoluyla olması gerekliliğini savunmaktadır. Zira ona göre bu tür sıfatlara sahip bir kimseyi

30 Kummî-Nevbahî, *Şiî Fırkalar*, çev., Hasan Onat ve dğr., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 209-213.

31 Bozan *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesi*, s. 119.

32 Bulut, *Farklılaşma Süreci*, s. 271.

33 Bozan *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesi*, s. 129.

34 Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 40.

35 Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 39-41.

akıl ve sezgi ile tespit etmek söz konusu değildir; dolayısıyla bir kişinin, imamet için öne sürülen şartları bileninin tayin etmesiyle imam olması gerekir.³⁶ Ayrıca eserlerinde Ali'nin imametine ayrı bir önem veren Müfîd, Ali'nin imâmeti hakkında müstakil olarak *Mes'ele fi'n-nassi 'Ali*³⁷ ve *Mes'eletün uhra fi'n-nassi 'Ali*³⁸ başlıklı iki önemli risâle de kaleme almıştır.

Diğer taraftan öğrencisi Şerif el-Murtazâ Kâdî Abdülcebbar'ın itirazlarına cevap verdiği *eş-Şâfi* adlı eserinde akıl yönünden imametın nass ile tayin ile olması gerekliliğini aklî olarak şu şekilde açıklamaktadır: “Akıl yönünden imamın nass ile belirlenmesi gerektiğine delil, imamın ismet sıfatına sahip olması gerekliliği ve bunun duyular yoluyla bilinip idrak edilememesidir. Delillere bakarak kişinin ismet sıfatına sahip olup olmadığı bilinemez. Çünkü ismetin delili yoktur. Bu durum sabit olunca imamın şahsen tespiti için bir nassın gerekliliği kaçınılmazdır, ya da imâmın nass makamına geçecek bir mucize getirmesi gerekir. Bu iki yöntemden her hangi birinin doğru olması muhalifimizin [Kâdî Abdülcebbar] fikri olan seçim işini batıl kılmaktadır. Zira ismetin varlığını bilmeye aklî delil bulunmayınca da bizler imamı seçimle belirlemeye mükellef tutulamayız. Böyle bir teklif güç yetirilemeyecek teklifler sınıfına giren bir uygunsuzluk olur.”³⁹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere hem Müfîd hem de öğrencisi Şerif el-Murtazâ'ya göre ismet, efdal bilgili ve cesur vb. sıfatlara haiz olanı tespit etmek akıl açısından mümkün olmadığından imametın nass ile tayin ile olması daha uygun bir yöntemdir.

2.2. Masumiyet

Diğer fırka veya grupların aksine Şîa, peygamberlere ait olan ismet sıfatının kapsamını genişleterek imamları da bunun içerisine dâhil etmektedir. İmâmeti nübüvvetin devamı olarak gördüklerinden dolayı Şîu ulema, Hz. Peygamber'den sonra onun makamına gelecek imamların vazifelerini ifa açısından masum olmaları gerekliliği noktasında fikir birliği etmişlerdir. İsmeti Allah'ın kendi hüccetlerine yönelik *tevfik* ve *lütfu* şeklinde açıklayan Müfîd, ismet sıfatının masum olanın zâtî özelliği olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Buna ilave olarak masumiyet açısından Hz. Peygamber ile imamları aynı seviyede kabul eden müellif, imamların masumiyetini şu şekilde açıklamıştır: “Nebi-

36 Şeyh Müfîd, *el-Mesâilu'l-ukberiyye*, nşr., Ali Ekber el-Horasânî, (*Silsiletü müellefâti's-Şeyh el-Müfîd* içinde), VI, Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1993/1414. s. 52.

37 Şeyh Müfîd, *Mes'ele fi'n-nass 'alâ Ali*, nşr., Mehdî Necef, (*Silsiletü müellefâti's-Şeyh el-Müfîd* içinde), VII, Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1993/1414.

38 Şeyh Müfîd, *Mes'ele uhra fi'n-nass 'alâ Ali*, nşr., Muhammed Rıza el-Ensârî, (*Silsiletü müellefâti's-Şeyh el-Müfîd* içinde), VII, Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1993/1414.

39 Şerif el-Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-imâme*, II, 5.

40 Şeyh Müfîd, *Tashîhu i'tikadâti'l-İmâmiyye*, (*Silsiletü Müellefâti's-Şeyh el-Müfîd* içinde), nşr., Hüseyin Dergâhi, V, Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1993/1414, s. 128.

lerin makamını temsil eden imamlar ahkâmın uygulanması, hadlerin yerine getirilmesi, şeraitin korunması ve insanların düzene sokulmasında nebilerin ismeti gibi masumdurlar. Kendilerinden ancak peygamberler hakkında caiz olan *sağîra* sâdır olabilir. Onlardan birinin din konusunda bir şeyde hata etmesi ve ahkâmdan bir şeyi unutmaması caiz değildir. Küçük bir topluluk hariç İmâmiyye'nin tamamının görüşü bu şekildedir."⁴¹ *Evâilü'l-makâlât*'ta imamlarının niçin masum olmaları konusunda aklî temellendirmelere girmemiştir. Buna karşın o, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye* adlı eserinde bu konuyu aklî delillerle şöyle izah etmektedir: a) Eğer İmâmın "hata" yapması caiz olsa idi onun hatasını düzeltecek başka bir imam olması gerekirdi. b) İmam hata işlediğinde ya onu inkâr etmek gerekir ya da gerekmez. Eğer onu inkâr etmek gerekirse insanların nazarında konumu azalır. Ona tabi olmazlar. Oysaki imamın tayininden maksat insanların ona tabi olmasıdır. Eğer onu hatalarından dolayı reddetmek gerekmezse bu durumda da kötülüklerden nehyetmenin gerekliliği düşmüş olur. Bu ise batıldır. c) İmam şeriatın koruyucusudur. Eğer masum olmamış olsaydı şeriatın ziyade ve noksanlığı konusunda emin olunamazdı.⁴²

Yukarıda ifade edildiği üzere Hz. Peygamber ile İmamlar arasında masumiyet açısından bir fark görmeyen Şeyh Müfid, ismetin sınırları konusunda da benzer bir tutum sergilemiştir. Nitekim o, nebiler ve imamların nübüvvet ve imamet ile görevlendirildikleri andan itibaren küçük-büyük her türlü günahlardan masum olduklarını ve bu andan itibaren onlara ait ilim ve ismet sıfatının kemali konusunda kesin itikatlarının olduğunu belirtmektedir. Teklif öncesi dönem için ilim ve ismet sıfatlarının kemali konusunda tevakkuf ettiklerini söylemiş olmasına rağmen bu dönemde de onlar için bir noksanlık ve cahilliğin söz konusu olmadığını; aklın bunu mümkün görüp inkâr etmediğini ve Allah'ın onların akıllarını kemale erdirdikten ölünceye kadar ismet sıfatlarının devam edeceğini kabul ettiklerini söylemektedir.⁴³

Hz. Peygamberin ismetinin sınırları konusuna da değinen Müfid bu noktada şunları kaydetmektedir: "Nebimiz Hz. Muhammed Allah'ın onu yarattığı günden ruhunu kabzettiği güne kadar ne bilerek ne de bilmeyerek isyan etmiştir. Bilerek ve unutarak bir günah dahi işlememiştir. Bu konuda Kur'an'da ayetler ve Âl-i Muhamed'den haberler gelmiştir. Bu İmâmiyye'nin cumhurunun görüşüdür"⁴⁴ Müfid bu konuda kesin bir tavır takın-

41 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 65.

42 Şeyh Müfid, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, s. 40; Halil İbrahim Bulut, "Şii Usuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği", *Hazreti Ali Sempozyumu Bildirileri*, 24-25 Ekim 2007, s. 87-88.

43 Şeyh Müfid, *Tashîhu i'tikâdât*, s. 129-130.

44 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 62.

makta ve *Sehvü'n-nebi'*yi kabul eden hocası Şeyh Sadûk⁴⁵ ve bazı Kum muhaddislerini kıyasıya eleştirmektedir. Hz. Peygamberden her hangi bir sehvin vuku bulmadığını söyleyen Müfid, Şeyh Sâduk ve diğerlerinin delil olarak ileri sürdükleri hadisin âhâd olduğunu, ilim ifade etmediğini ve bunun neticesinde de söz konusu hadisle amel edilemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Müfid peygamberlikte olduğu gibi imamette de masumiyeti bir şart olarak kabul etmektedir.

2.3. İlim

Şii İmâmî anlayışa göre siyasî, dinî ve ictimâî fonksiyonları icra eden imamda bulunması gereken temel niteliklerden biri de ilim sıfatıdır. Esasen bu sıfat imamda bulunması gereken diğer sıfatların tabii bir sonucudur. Zira nass ile tayin edilmiş bir imam, üstlenmiş olduğu dinî ve dünyevî sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirebilmesi ve verdiği kararlarda her hangi bir hata ihtimalinin söz konusu olmaması için diğer insanlardan farklı bir bilgiye/ilme sahip olmaları gerekmektedir.⁴⁷ Şii kelamının en girift meselelerinden biri olan *ilmü'l-imâm* konusu, ilk dönemden günümüze kadar öneminden hiçbir şey kaybetmeden tartışıla gelen temel meselelerden biri olmuştur. Esas itibariyle İmâmî âlimler arasında imamda bulunması gereken bir sıfat olarak ilmin gerekliliği konusunda fikir birliği olmakla beraber, asıl tartışılan nokta *ilmü'l-imâm*'ın kapsamı konusunda yoğunlaşmıştır. Bu itibarla tarihi seyir içerisinde iki ana görüş taraftar bulmuştur.⁴⁸ Bunlardan birincisi, imamların bilgisinin her şeyi kuşattığı şeklinde olan inançtır. Temsilcileri arasında Şeyh Müfid'in hocası Şeyh Sadûk'un da bulunduğu Ahbârî ekol, genel itibariyle bu görüşü kabul etmektedirler. Diğerleri ise Şeyh Müfid ile başlayan Usûlî anlayışa mensup âlimlerin benimsedikleri "sınırlı ilim" anlayışıdır.⁴⁹ Dolayısıyla *ilmü'l-imâm* meselesi Şeyh Müfid öncesi İmâmî gelenek ile Müfid ile başlayan Usûlî ekolün farklılaşmasını yansıtmaya açısından önemli bir yer tutmaktadır. Zira bilinen en erken temsilcileri arasında Ebû İshâk en-Nevbâhtî (ö. 311/923)⁵⁰ Kuleynî (ö. 329/941)⁵¹ ve Şeyh Sadûk (ö.

45 Şeyh Sadûk'un *Sehvü'n-Nebi'* konusundaki görüşleri için bkz., Ebî Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbaveyh el-Kummî, *Men lâ yahdürühü'l-fakîh*, nşr., el-Allâme eş-Şeyh el-Hüseyin el-E'lemî, Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1986/1406, I, 249-250.

46 Şeyh Müfid, *'Ademu sehoi'n-Nebi'*, nşr., Mehdi Necef, (*Silsiletü Müellefâtî's-Şeyh el-Müfid* içinde), Beyrut: Dârü'l-Müfid, 1993/1414, X, s. 21-22.

47 Bulut, "Şii Usulî Gelenekte Hz. Ali", s. 92.

48 Halil İbrahim Bulut-Özkan Gül, "İmâmîyye Şia'sında İlmu'l-İmam İnancı", *Marife*, 2005, yıl: 5, sayı: 1, s. 82.

49 Muhammed Hasen Nâdim, "İlm-i İmâm Der Didğâh-ı Şeyh Müfid ve Şâgirdân-ı Vey" (*İlm-i İmâm, Mecmû'a-i Makâlât* içinde), Kum: Dânişgâh-ı Edyân ve Mezâhib, 1388, s. 656.

50 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 67.

51 Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, s. 153-170.

381/991)⁵² gibi Şîî İmâmî gelenekte önemli yer edinen âlimler imamın her türlü bilgiyi bildiklerini iddia etmektedirler.

Şeyh Müfid, diğer birçok konuda olduğu gibi imamların bilgisi konusunda da kendisinden önceki İmâmî âlimlerden daha farklı bir söylem dile getirmiştir. O diğer Şîî âlimler gibi imamlarda ilim sıfatının varlığını kabul etmesine rağmen, imamların bilgisinin her şeyi kuşatmasının söz konusu olmadığını söylemektedir. O, imamların insanların gönüllerinden geçeni ve gelecekte olacak bazı şeyleri bilmelerinin imamet için şart ve vacip olmadığını söyleyerek erken dönem Şîî anlayışı tenkit etmiştir. O, bazı aşırı gruplar hariç bütün İmâmiyye'nin benimsediğini söylediği kendi görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Muhammed soyundan gelen imamların, insanların gönüllerinden geçeni ve olmadan önce olacak şeyleri bildiklerini söylemek onların imametleri için vacip veya şart değildir. Ancak Allah, itaatleri sebebiyle bunu onlara lütfetmiş olabilir. Bu durum sem'î açıdan gerekli olmakla birlikte akli açıdan gerekli değildir."⁵³ İmamların gaybı bildiklerine dair sözlere daha açık bir şekilde karşı çıkan Müfid, gaybın bilgisinin sadece Allâh'a ait olduğunu söylemektedir.⁵⁴

İmamların bütün sanat ve lisanlara vakıf olmasıyla ilgili birtakım haberlerin geldiğini söyleyen Müfid, bu konuda oldukça temkinli bir tutum sergilemiştir. O, imamların bütün sanat ve lisanlara vakıf oldukları hususunda Âl-i Muhammed'den gelen rivayetlerin sahih olup olmadıklarından emin olmadığını belirtmekte ve bunun akıl ve kıyas yönünden zorunlu olmadığını söylemektedir.⁵⁵ Dolayısıyla Müfid, Ahbâri anlayışı temsil eden kuşatıcı bilgi anlayışını eleştirmiş ve konu ile alakalı Âl-i Muhammed'den nakledilen haberlerin sıhhati konusunda oldukça temkinli ve kuşkucu davranmıştır. İmamların gaybı bilmesi ile ilgili haberler konusunda ise net ifadeler kullanarak bunun sadece Allah'a ait olduğunu söylemiştir. O, imamların bilgisinin sınırlı olduğu görüşünü dillendirerek kuşatıcı bir ilim anlayışının imamet için şart ve vacip olmadığını savunmuştur.

2.4. Efdâliyet

İmamet meselesinde Hz. Peygamber'den sonra kimin hilafete/imâmete daha layık olduğu konusu çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Esas itibarıyla Müslümanlar arasında en faziletli olan kişinin bu göreve gelmesi noktasında aşağı yukarı fikir birliği olmasına rağmen tartışmalar ilk dönemden itibaren

52 Saduk, İbn Bâbaveyh el-Kummî, *Risâletu'l-İ'tikadâtî'l-İmâmiyye* (Şîî-İmâmiyyenin İnanç Esasları), çev., Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 109.

53 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 67.

54 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 67.

55 Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 67.

“en faziletli” kim olduğu noktasında yoğunlaşmış ve taraflar kendi görüşlerini destekler mahiyette birtakım deliller ileri sürmüşlerdir.

Hız. Peygamber’den sonra bu göreve gelecek kişi toplumun en faziletlisi, en cesaretlisi, en cömerdi olmalı ve olgunluk vasfı sayılacak her konuda tebaasının en mükemmeli olması gerekir görüşünü savunan Şî-İmâmiyye,⁵⁶ efdaliyet ile imâmete layık olma arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır.⁵⁷ Zira İmâmiyye’ye göre imam tebaasının önderidir, dolayısıyla faziletçe eksik sıfatları barındıran bir kimsenin daha faziletli birinin önüne geçirilmesi akla aykırıdır.⁵⁸ Buradan hareketle Şîa, Hız. Peygamber’den sonra en faziletli olarak kabul ettikleri Hız. Ali’nin imamete daha layık olduğunu iddia etmiştir. Diğer Şîi âlimlerde olduğu gibi Şeyh Müfid de imâmeti konu edindiği eserlerinde Hız. Ali’nin bütün sahabenin en faziletlisi olduğunu ifade eden nakli ve akli birçok delile yer vermiştir. Nitekim o, *Tafdîlü emiru’l-mü’minîn*⁵⁹ adlı bir müstakil risâle kaleme almıştır.⁶⁰ Ayrıca da imamların hayatını kapsamlı bir şekilde ele aldığı *el İrşâd fi ma’rifeti huçecillah ‘ale’l-‘ibâd* adlı eserin ilk kısmını sadece İmam Ali’ye tahsis etmek suretiyle onun imâmete en layık kimse olduğunu izah etmeye çalışmıştır. *Evâilü’l-makâlât* adlı eserinde ise Şeyh Müfid, fazilet tartışmalarını daha ileriye götürmekte ve peygamberlere ve hatta meleklerle kıyasen imamların fazileti konusunu tartışmaktadır. Bu hususta İmâmiyye içerisinde belli başlı üç görüş olduğunu söyleyen müellif görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “Derim ki İmâmiyye’den bir topluluk, Muhammed soyundan gelen imamların Peygamberimiz Hız. Muhammed hariç- önceki resul ve nebilerden faziletli olduğunu kesin olarak kabul etmektedir. Diğer bir grup, ulü’l-azm peygamberleri hariç tutarak bütün enbiya ve resullerden üstün olduklarını iddia etmiştir. Bu iki görüşü benimseyenlerin dışında başka bir grup ise enbiyanın hepsinin imamlardan daha faziletli olduğunu kabul etmiştir. Bu konuda kabul veya reddetmek açısından aklın yeri yoktur. Ayrıca yukarıda ki görüşlerin hiçbiri hakkında icma’ da vuku bulmamıştır. Müminlerin Emiri ve onun evladı hakkında Hız. Peygamber’den ve sadık imamlardan haberler gelmiştir.”⁶¹ Müfid bu açıklamalarının ardından Kur’an da ilk grubun görüşlerini destekleyen ayetlerin olduğunu söylemiş olmasına rağmen kendisini bu hususta hala düşünmekte

56 et-Tûsî, “İmâmet Risâlesi”, s. 187.

57 Bulut, *Farklılaşma Süreci*, s. 295.

58 et-Tûsî, “İmâmet Risâlesi”, s. 187.

59 Şeyh Müfid, *Tafdîlü Emîri’l-Mu’minîn*, nşr., Ali Mûsâ el-Ka’bî, (*Silsiletü müellefâtî’ş-Şeyh el-Müfid* içinde), VII, Beyrut: Dâru’l-Müfid, 1993/1414.

60 Şîi gelenekte İmam Ali’nin faziletine dair yazılmış eserler için bkz., Şeyh Müfid, *Tafdîlü Emîri’l-Mu’minîn*, neşredeninin önsözü, s. 3-7.

61 Şeyh Müfid, *Evâilü’l-makâlât*, s. 71-72.

olduğunu söylemektedir.⁶² Daha sonra tartışmayı bir adım daha ile götüren Müfîd, Muhammed soyundan gelen imamların resul ve nebi olmayan meleklerden şüphesiz daha üstün olduklarını iddia etmektedir. Meleklerden olan peygamberler ile imamların arasındaki fazilet tartışmasında ise görüşünün beşerden olan nebi ve resuller ile ilgili görüşü gibi olduğunu söyleyen⁶³ Müfîd'in, bu konuda da henüz tam bir kanaatinin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Müfîd, efdaliyet tartışmalarında imamların peygamber olmayan insan ve meleklerden kesin bir şekilde üstün olduğu kanaatini taşıırken imamların gerek beşerden gerekse meleklerden olan resul ve nebilerden üstün olduğu konusunda bazı ipuçları vermesine rağmen net ifadeler kullanmaktan kaçınmaktadır.

Sonuç

Hz. Peygamber'den sonra imametin Hz. Ali ve onun evlatlarının hakkı olduğunu iddia eden Şîî-İmâmîyye'ye göre imamet, dinin asılları arasında yer almaktadır. Bu açıdan inanç sistemlerinin merkezine imamet meselesini yerleştiren Şîî-İmâmîyye, erken dönemlerden itibaren imametin Ali ve evlatlarının hakkı olduğu hususuna ayrı bir önem vermektedir. Erken dönem Şîî ulema temel doktrinel meselelere ahbar ekseninde cevap verilebileceğini ve bu metodun esas olması gerektiğini savunurlarken, Usûlî düşüncenin kurucusu kabul edilen Şeyh Müfîd, özellikle imamet meselesi ile ilgili ortaya çıkan problemlere naklî delillerin yanı sıra aklî deliller getirmek suretiyle çözümler üretmiştir. Yaşadığı dönemin sosyo-politik imkânlarından da yararlanan Şeyh Müfîd, bir taraftan mezhebî anlayışını savunurken diğer taraftan ortaya koyduğu eserlerle kendinden önceki İmâmî ulemayı pek çok yönden tenkit etmek suretiyle akla dayalı Şîî kelamının teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle *Evâilü'l-makâlât* gibi son dönemlerine doğru telif ettiği eserlerinde naklin yanı sıra nazarı da devreye katarak İmâmî düşüncede bazı yeni açılımlar getirmiştir. Fikir dünyasının oluşumunda Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün üzerinde önemli tesirleri olan Şeyh Müfîd, bir inanç esası olarak imameti kabul etmiş olmasına rağmen "aslah ve lütuf" gibi Mu'tezilî anlayışa ait kavramları kullanmak suretiyle aklî delillerle imamet meselesine yeni açıklamalar getirmiştir. Bunun yanı sıra o, imamların ilminin kuşatıcı olduğunu savunan Kuleynî ve Şeyh Saduk gibi ilk dönem Ahbârî âlimleri tenkit etmiştir. İmamların bilgisi konusunda 'sınırlı bilgi' anlayışını savunmuş ve imamın bilgisinin idâri ve dinî konularla sınırlı olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca da gaybı ancak Allah'ın bildiğini söy-

62 Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 72.

63 Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 72.

lemek suretiyle imamların gaybı bildikleri konusunda gelen haberleri açık bir şekilde reddetmiştir.

Netice itibariyle akla dayalı Şîî kelamı tesis etmek suretiyle Şîî-İmâmiyye'nin temel esaslarının belirlenmesinde önemli bir görev icra eden Şeyh Müfid, Mu'tezilî anlayışın argümanlarını da kullanmak suretiyle temel inanç esası olarak kabul edilen imamet meselesini naklî deliller yanı sıra akllî deliller de savunmuş ve muhaliflerin iddialarına cevaplar vermeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, İstanbul: İsam Yayınları, 2009.
- Bozkuş, Metin, *Büveyhîler ve Şîîlik*, Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003.
- Bulut, Halil İbrahim, *Şeyh Müfid ve Şî'ada Usûli Farklılaşma Süreci*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005.
- _____, "Şeyh Müfid ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İncancının Aklîleşmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, sayı: 1, s. 175-202.
- _____, "Şîî Usuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği", *Hazreti Ali Sempozyumu Bildirileri*, 24-25 Ekim 2007, s., 75-115.
- Bulut, Halil İbrahim-Gül, Özkan, "İmâmiyye Şîa'sında İlmü'l-İmam İncancı", *Marife*, 2005, sayı: 1, s. 75-92.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfî'l-musallîn*, I-II, nşr., Ne'im Hüseyin Zerzûr, Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2009/1430.
- Gleave, Robert, *Scripturalist Islam, the History and Doctrines of the Akhbârî Shi'î School*, Leiden: E. J. Brill, 2007.
- Güner, Ahmet, *Büveyhîler'in Şîî-Sünnî Siyâseti*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 1999.
- Hodgson, Marshall, G.S., *İslamın Serüveni*, I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Howard, İ. K. A., "Şî'î Kelâm Edebiyatı", çev., M. Ali Büyükkara, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999/2, sayı: 22, 23, 24, s., 206-226.
- I.K.A., Howard, "Shi'î Theological Literature", *Religion, Learning and Science in the Abbasid Period*, (ed. M. J. L. Young vd.), Cambridge: 1990.
- İbnü'n-Nedîm, Ebül-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk., Rıza Teceddüd. Tahran: 1971.
- Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, çev., Hasan Onat ve diğerleri, Ankara: Ankara Yayınları, 2004.
- el-Kuleynî, Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Ya'kûb, *Usûlü'l-Kâfi*, Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 2007.
- McDermott, Martin J., *The Theology of Al-Shaikh Al-Mufid*, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1978.
- Nâdim, Muhammed Hasen, "İlm-i İmâm Der Dîdğâh-ı Şeyh Müfid ve Şâgirdân-ı Vey" İlm-i İmâm (*Mecmû'a-i Makâlât* içinde,) Kum: Dânişgâh-ı Edyân ve Mezâhib, 1388 s., 655-682.
- Onat, Hasan, "Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *AÜİFD*, 1992, XXXII, s. 89-110.
- Öz, Mustafa, "Evâilü'l-Makâlât", *DİA*, XI, 514-515.

- es-Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâbaveyh el-Kummî, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, I-IV, nşr., el-Allâme eş-Şeyh el-Hüseyin el-E'lemî, Beyrut: Müessesetü'l-e'lemî, 1986/1406.
- _____, *Risâletü'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye (Şii-İmâmiyyenin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- es-Saffâr, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ferrûh, *Besâirü'l-derecât fi fezâilî Muhammed*, thk., Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, Kum: trs.
- Şahin, Hanefi, Şerif el-Murtazâ'nın " Hükümet Adına Çalışma Risâlesi" *Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, II, sayı: 3, s. 317-328.
- eş-Şehrisânî, Muhammed Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 8. Baskı, 2001.
- eş-Şerif el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin el-Musevî, *eş-Şâfi fi'l-imâme*, I-IV, nşr., Abdu'z-Zehra el-Hatîb, Tahran: Müessesetü's-Sâdik, 1424/2004.
- eş-Şeyh Müfid, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Ukberi el-Bağdâdi, *Evâilü'l-makâlât fi'l-mezahibi'l-muhtarât*, nşr., İbrahim el-Ensari, (*Silsiletü Müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), VI, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414.
- _____, *'Ademu sehvi'n-Nebi*, nşr., Mehdi Necef, (*Silsiletü Müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414, X, s. 21-22.
- _____, *el-Mesâilu'l-ukberiyye*, nşr., Ali Ekber el-Horasânî, (*Silsiletü müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), VI, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414.
- _____, *en-Nüketü'l-i'tikadiyye*, nşr., Rıza el-Muhtârî, (*Silsiletü Müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), X, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414.
- _____, *Tafdîlu Emîri'l-Mu'minîn*, nşr., Ali Mûsâ el-Ka'bî, (*Silsiletü müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), VII, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414.
- _____, *Tashîhu i'tikadâti'l-İmâmiyye*, (*Silsiletü Müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), nşr., Hüseyin Dergâhi, V, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414.
- et-Tûsî, Nasîruddîn Muhammed b. Muhammed b. el- Hasan, "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, *AÜİFD.*, XXXV, s. 179-191.
- Uyar, Mazlum, "Akla Dayalı Şii Kelâmının Oluşmasında Mu'tezilenin Rolü ve Şeyh Müfid", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2000, cilt: XIII, sayı: 1, s. 101-112.
- ez-Zencânî, Fadlullâh, *Ta'likât 'alâ evâilü'l-makâlât*, (*Silsiletü müellifâti's-Şeyh el-Müfid* içinde), IV, Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993/1414.